



Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»  
ISBN: 978-618-82935-0-2



ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ  
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

**ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΦΥΣΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΣΤΟΝ  
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ,  
ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ  
ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΤΕΣ ΤΟΥ**

**Αντωνία Κακαβελάκη**

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι «ζώον», δηλαδή ζωντανό όν, ζωντανός οργανισμός,<sup>1</sup> με άλλα λόγια, ον που υπάγεται στη φύση.

Η λέξη φύσις προέρχεται από το ρήμα φύω – φύομαι, το οποίο σημαίνει γεννιέμαι - αναπτύσσομαι. Στον Αριστοτέλη, ο παραλληλισμός αυτός διακρίνεται εμφανώς σε χωρίο της πραγματείας του *Περί Ψυχῆς*,<sup>2</sup> όπου αναφέρει ότι:

«από τα φυσικά <σώματα> τα μεν έχουν ζωή, τα δε δεν έχουν. Ζωή δε λέμε την ικανότητά τους να τρέφονται εξ εαυτού, να αυξάνονται και να μαραίνονται».

Και, όπως αναφέρει, περαιτέρω, ο Αριστοτέλης στην πραγματεία του *Περί ζώων μορίων*, αυτό συμβαίνει «εκ του σπέρματος<sup>3</sup> ή, όπως ανα-

---

<sup>1</sup> Αριστοτέλης, *Τα σωζόμενα* (Εισαγωγή Πορφυρίου), Κεφ. ΙΧ, εἶ [τι] γὰρ ἄνθρωπος, ζῶον, καὶ εἶ [τι] ἄνθρωπος, γελαστικόν.

<sup>2</sup> *Περί Ψυχῆς*<sup>2</sup> 412a, 13: «τῶν δὲ φυσικῶν τὰ μὲν ἔχει ζωὴν, τὰ δ' οὐκ ἔχει· ζωὴν δὲ λέγομεν τὴν δι' αὐτοῦ τροφὴν τε καὶ αὔξησιν καὶ φθίσιν».

<sup>3</sup> Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων*, 641b 25-31. Ὡστε εἶναι φανερόν ὅτι ἔστι τι τοιοῦτον, ὃ δὴ καὶ καλοῦμεν φύσιν. Οὐ γὰρ δὴ ὅ τι ἔτυχεν ἐξ ἐκάστου γίνεται σπέρματος, ἀλλὰ τότε ἐκ τοῦδε, οὐδὲ



φέρει στην πραγματεία του *Περί Ζώων γενέσεως*, εκ του αναλόγου τούτου (δηλαδή του πνεύματος)». <sup>4</sup>

Ο Ιωάννης ο Φιλόπονος, στο *Υπόμνημά του στα Φυσικά του Αριστοτέλη*, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Αριστοτέλης καταπιάστηκε ιδιαίτερα με το «φυσιολογικόν», όπως το αποκαλεί, μέρος της φιλοσοφίας, δηλαδή με τα *Φυσικά*, καθώς αυτό είναι το μέρος της φιλοσοφίας, το οποίο είναι περισσότερο «σύστοιχον» με την δική μας φύση (δηλαδή ανήκει στο ίδιο γένος με αυτήν). <sup>5</sup>

Η «φυσιοποίηση» λοιπόν, ως νεοελληνικός νεολογισμός που βασίζεται επί της Αρχαίας Ελληνικής, πολύ ορθώς χρησιμοποιείται από τον Σταμάτη Σκούτα, <sup>6</sup> προκειμένου να εννοήσει με αυτόν τον όρο τον επαναπροσδιορισμό του ανθρώπου ως αναπόσπαστο μέλος του οικοσυστήματός μας, για το οποίο έκανε λόγο ο Αριστοτέλης όταν πραγματευόταν τα "Φυσικά-βιολογικά" φιλοσοφικά κείμενά του.

## Τεχνολογία

---

σπέρμα τὸ τυχὸν ἐκ τοῦ τυχόντος σώματος. Ἀρχὴ ἄρα καὶ ποιητικὸν τοῦ ἐξ αὐτοῦ τὸ σπέρμα. Φύσει γὰρ ταῦτα· φύεται γοῦν ἐκ τούτου.

<sup>4</sup> *Περί Ζώων Γενέσεως* 736b30- 737a8 (σχετικά με το πνεύμα).

<sup>5</sup> *ΤΟΥ ΦΙΛΟΠΟΝΟΥ ΕΙΣ ΤΟ Α' ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ*, 16.1.7-8. τοῦ δὲ θεωρητικοῦ εἰς τρία μέρη διηρημένου, τὸ φυσιολογικὸν τὸ θεολογικὸν καὶ τὸ μαθηματικὸν, περὶ τὸ φυσιολογικὸν μάλιστα κατεγένετο <ὁ Αριστοτέλης> ὡς σύστοιχον μᾶλλον τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ,

<sup>6</sup> Ο κ. Σταμάτης Σκούτας, στην εισήγηση που έκανε στο παρόν Συνέδριο, έδωσε τον τίτλο: «ΦΥΣΙΟΠΟΙΗΣΗ» ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ- Η Αρμονία (το Μέτρο) μεταξύ Ανθρώπου, Φύσης και Τεχνολογίας». Εναρκτήρια δε παράγραφος της εισηγήσεώς του ήταν η εξής: «Η εναρμόνιση του ανθρώπου με τη φύση θα έπρεπε να αποτελεί τον κυρίαρχο στόχο του σύγχρονου ανθρώπου, καθώς είναι ένα από τα βασικότερα αιτήματα της σύγχρονης «ηθικής» φιλοσοφίας. Αυτό ακριβώς υποδηλώνουμε εδώ με τον όρο «φυσιοποίηση»: Το να καταστήσουμε, δηλαδή, εκ νέου, τον άνθρωπο μέρος της φύσης, όπως αυτός εθεωρείτο, αλλά και ήταν στο παρελθόν».



Ο όρος *τεχνολογία* δεν εμφανίζεται σε κανένα σωζόμενο αριστοτελικό έργο. Σύμφωνα με το λεξικό του Σκαρλάτου του Βυζάντιου (το οποίο βασίζεται επί του *Θησαυρού* του Ερρίκου Στέφανου<sup>7</sup>), το ρήμα *τεχνολογέω-τεχνολογῶ*, σημαίνει «ὁμιλῶ ἢ πραγματεύομαι περὶ τέχνης τινὸς ἢ τῶν τεχνῶν, ἐκθέτω τοὺς κανόνας τῆς τέχνης (κυρίως τῆς ρητορικῆς ἢ τῆς γραμματικῆς)· συζητῶ τι μὲ διαλεκτικὴν λεπτολογίαν (ὡς τεχνολόγος)».<sup>8</sup> Με άλλα λόγια, σύμφωνα πάντα με τον Βυζάντιο, επρόκειτο για μία διαλεκτική εξερεύνηση κάποιας τέχνης ή κάποιου ζητήματος. (Δηλαδή αποτελούσε μία διαδικασία βασισμένη επί του συλλογισμού, ο οποίος συλλογισμός ενσαρκώνει τον ίδιο το Λόγο – την ίδια τη Λογική). *Τεχνολογία* δε, ως όρος, και πάλι σύμφωνα με τον Βυζάντιο, σήμαινε την «περὶ τέχνης τινὸς ἢ τῶν τεχνῶν ὁμιλία ἢ πραγματεία, ἔκθεσις ἢ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς τέχνης (κυρίως τῆς ρητορικῆς ἢ γραμματικῆς· (ἐνίοτε) τεχνικὴ (σοφιστικὴ) λεπτολογία, δεινότης διαλεκτικῆ».<sup>9</sup>

Στο LJS<sup>10</sup> τονίζεται η αναφορά του όρου μόνο στα πλαίσια της γραμματικής, όμως, όπως θα δείξουμε, η έννοια αυτή είχε και μία καθαρά επιστημολογική σημασία.

Παραθέτουμε δύο αρχαία χωρία προκειμένου να το αποδείξουμε αυτό:

<sup>7</sup> Λόγιος του 16<sup>ου</sup> αιώνας στη Βενετία, από τους πρώτους τυπογράφους της.

<sup>8</sup> Βυζάντιος, *Λεξικὸν Ἑλληνικῆς γλώσσης*, τ. Β, Αθήνα 1852, σελ. 1408.

<sup>9</sup> Ο. π.

<sup>10</sup> *Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*, Oxford 1897.



Ο Σιμπλίκιος αναφέρει την έννοια της τεχνολογίας στα πλαίσια του σχολιασμού της Λογικής Επιστήμης από τους Στωικούς, στο *Υπόμνημά του στο Εγχειρίδιον του Επίκτητου* και διατυπώνει το εξής επιχείρημα: «Από τους υποθετικούς συλλογισμούς, στην έκθεση των κανόνων των οποίων οι Στωικοί εργάσθηκαν με λεπτότητα (με φιλοδουλειά), οι μεν είναι διαζευγμένοι (δηλαδή χωριστοί), οι δε συνάπτονται ή πράγματι συμπλέκονται ο ένας με τον άλλο».<sup>11</sup>

Σε αυτό το χωρίο βλέπουμε τον όρο τεχνολογία σχετιζόμενο με την Λογική Επιστήμη και απεικονίζει τη λογική – διαλεκτική προσέγγιση

---

<sup>11</sup> Σιμπλίκιος, *Commentarius in Epicteti enchiridion*, σελ. 124, 15-42: «Τῶν ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, ὧν οἱ Στωικοὶ τὴν τεχνολογίαν ἐλεπούργησαν, οἱ μὲν εἰσι διεζευγμένοι, οἱ δὲ συνημμένοι, ἦτοι συμπεπλεγμένοι». Εξήγηση:

«Διεζευγμένοι μὲν, ἐν οἷς, τοῦ ἑτέρου ὄντος, τὸ ἕτερον πάντως οὐκ ἔστι· καὶ, τοῦ ἑτέρου μὴ ὄντος, πάντως τὸ ἕτερον ἐστίν· ὡς, ὅταν εἶπω, Ἦτοι ἡμέρα ἐστίν, ἢ νῦξ ἐστίν· ἀλλὰ μὴν νῦξ ἐστίν· ἡμέρα ἄρα οὐκ ἔστιν. Οὕτω μὲν, τοῦ ἑτέρου τιθεμένου, ἀναιρεῖται πάντως τὸ ἕτερον· τῇ δὲ ἀναιρέσει τοῦ ἑτέρου τίθεται τὸ ἕτερον, ὅταν εἶπω, Ἀλλὰ μὴν ἡμέρα οὐκ ἔστι· νῦξ ἄρα ἐστίν· ἢ, Ἀλλὰ μὴν νῦξ οὐκ ἔστιν· ἡμέρα ἄρα ἐστίν. Τοιοῦτον μὲν οὖν τὸ διεζευγμένον· ἐν ᾧ τὸ, Ἦτοι ἡμέρα ἐστίν, ἢ νῦξ ἐστίν, ὡς ἀξίωμα, τοῦτ' ἐστίν, ὡς ἐναργῶς καὶ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἀληθές, παραλαμβάνεται. Ταῦτα γὰρ Ἀξιώματα ἐκάλουν οἱ Στωικοὶ. Τὸ δὲ συμπεπλεγμένον ἐστίν, ὅταν δύο τινῶν συμπεριπελεγμένων ἀλλήλοισ οὔτως, ὥστε τὸ μὲν ἡγούμενον εἶνα τὸ δὲ ἐπόμενον, τῇ μὲν θέσει τοῦ ἡγουμένου ἀκολουθεῖ τὸ ἐπόμενον, τῇ δὲ ἀναιρέσει τοῦ ἐπομένου ἀναιρεῖται τὸ ἡγούμενον. Οἷον συμπλέκεται ἀληθῶς· Εἰ ἡμέρα ἐστίν, νῦξ οὐκ ἔστιν. Ἀληθῶς γὰρ τῷ, Ἦμέρα ἐστίν, ἡγούμενῳ, ἔπεται τὸ, Νῦξ οὐκ ἔστιν. Ἐπὶ γοῦν τούτου συμπεπλεγμένου, τῇ μὲν θέσει τοῦ ἡγουμένου τίθεται τὸ ἐπόμενον· Ἀλλὰ μὴν ἡμέρα ἐστίν, νῦξ ἄρα οὐκ ἔστι. Τῇ δὲ ἀναιρέσει τοῦ ἐπομένου, ἀναιρεῖται τὸ ἡγούμενον· Ἀλλὰ μὴν οὐχὶ νῦξ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἐστὶ δηλονότι· (αἱ γὰρ δύο ἀναιρέσεις μίαν ποιούσι συγκατάθεσιν·) ἡμέρα ἄρα οὐκ ἔστι. Τοιοῦτον μὲν οὖν καὶ τὸ συμπεπλεγμένον ἢ συνημμένον.»



και παρουσίαση των κανόνων σχηματισμού των υποθετικών συλλογισμών.

Ο δε Ιωάννης Φιλόπονος, στο έργο του *ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΩΥΣΕΩΣ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΑΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ*<sup>12</sup> αναφέρει τον όρο *τεχνολογία* στο παρακάτω πλαίσιο λόγου, ομιλώντας σχετικά με την πρόθεση του Μωυσή όταν συνέγραφε το βιβλίο του για τη γένεση του κόσμου:

«Κανείς όμως να μην απαιτεί από τα γραπτά του Μωυσή τη *διαλεκτική έκθεση των κανόνων (νόμων)*<sup>13</sup> των σχετικών με τη φύση που επινοήθησαν από τους κατοπινούς (στοχαστές), όπως, για παράδειγμα, το ποιες είναι οι υλικές αρχές των πραγμάτων· τι από τα δύο μία <τέτοια> αρχή θα πρέπει να θέσουμε ή περισσότερες. Και αν <είναι> περισσότερες, πόσες <είναι>, και ποιες, και εάν είναι οι ίδιες <αρχές> που αποτελούν <αρχές> των πάντων ή άλλων άλλες ...διότι δεν αποτέλεσε αυτό σκοπό για τον θαυμάσιο Μωυσή, αλλά <σκοπός του ήταν> να οδηγήσει τους ανθρώπους σε θεογνωσία».<sup>14</sup>

Σε αυτό το χωρίο, ο Φιλόπονος ομιλεί για τη διαλεκτική έκθεση των νόμων που διέπουν τη φύση. Άρα, για την λογική ανάλυση και εξήγηση των νόμων της φυσικής επιστήμης.

<sup>12</sup> Φιλόπονος, *De opificio mundi*, ed. W. Reichardt, Leipzig 1897.

<sup>13</sup> Συστηματική έκθεση των κανόνων μεταφράζει ο Clemens Scholten, βλέπε το βιβλίο του *Johannes Philoponos, De Opificio Mundi*, Freiburg 1997, σελ. 76-77.

<sup>14</sup> Σελ. 3.1-13: «Μηδεις δε τας περι φύσεως τεχνολογίας τοις ὕστερον ἐπινοηθείσας τὴν Μωϋσέως ἀπαιτείτω συγγραφὴν, οἷον τίνες αἱ ὑλικαὶ τῶν πραγμάτων ἀρχαί· πότερον μίαν ταύτην θετέον ἢ πλείους· καὶ εἰ πλείους, πόσαιτε καὶ τίνες· καὶ εἰ αἱ αὐταὶ πάντων ἢ ἄλλων ἄλλαι· οὐ γὰρ τοῦτο σκοπὸς τῷ θαυμασίῳ γέγονε Μωϋσεῖ, ἀλλ' εἰς θεογνωσίαν ἀνθρώπου ἀγαγεῖν.....»





Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»  
ISBN: 978-618-82935-0-2



ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ  
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κατά το παρελθόν, λοιπόν, η τεχνολογία, υπήρξε υποδεέστερη της φιλοσοφίας. Αφορούσε κυρίως την τέχνη της γραμματικής και της ρητορικής, όπως αναφέρουν τα δύο προαναφερθέντα λεξικά, αλλά όπως μετά από προσωπική μας έρευνα καταδείξαμε, αφορούσε και την επιστήμη, η οποία κυριαρχείτο, δηλαδή καθοριζόταν από τον υψηλό διαλεκτικό στοχασμό. Η έννοια της τεχνολογίας, με άλλα λόγια, εσήμαινε τη λεπτομερή, συστηματική λογική ανάλυση, εξήγηση και προσέγγιση της σχετιζόμενης με αυτήν τέχνης ή επιστήμης. Δυστυχώς όμως, στις μέρες μας, η τεχνολογία έχει αρχίσει σε κάποιες περιπτώσεις να χάνει αυτή την υποταγή της στη φιλοσοφία, δηλαδή στο Λόγο. Άρχισε να αυτονομείται ωσάν ..... και πλέον, ο άνθρωπος νοιώθει ότι αυτή, όχι μόνο δεν υποτάσσεται στο Λόγο, αλλά, τουναντίον, ότι τον απειλεί.

Όταν για παράδειγμα οι άνθρωποι προβαίνουν στην ρομποτική, αναδεικνύουν το μεγαλείο τους ως δημιουργοί, κινδυνεύουν όμως να βάλουν σε δεύτερη μοίρα τον άνθρωπο και τον ρόλο του στην διαδικασία της ζωής και της παραγωγής....., καθώς η φυσική κατάστασή του ανθρώπου είναι να μπορεί να αποτελεί ένα ενιαίο σώμα, ένα σύνολο, μέσα στο οποίο ο καθένας συμβάλλει σύμφωνα με τα δικά του таланτα, με τα δικά του χαρίσματα, προκειμένου το σύνολο σώμα να λειτουργεί εύρυθμα, κόσμια, αλληλέγγυα και με αγάπη....., όπου ο ένας συμπληρώνει τον άλλο και δεν προσπαθεί να υποκαταστήσει την προσπάθεια και τον ρόλο κανενός.

Για τον λόγο αυτό οφείλουμε να μεριμνούμε για την ορθή φιλοσοφική παιδεία των ανθρώπων, για την ηθική τους διαπαιδαγώγηση, προκειμένου να τους βοηθήσουμε να επιτύχουν, όπως υποστηρίζει πολύ



ορθώς ο κ. Σκούτας,<sup>15</sup> την αρμονία τους ως προς το περιβάλλον τους, τον σεβασμό των συνανθρώπων τους και του ιδίου του εαυτού τους, και την χρήση και όχι κατάχρηση των ιδίων επιτευγμάτων τους, χαρακτηριστικότερο εκ των οποίων είναι πράγματι η τεχνολογία, η οποία, σε πολλές περιπτώσεις, σήμερα συνιστά πράγματι απειλή.

**Η έννοια της αρετής στον Αριστοτέλη: Πως αυτή παρουσιάζεται ως έθος – έξη - συνήθεια και πως μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα στην Κοινωνία.**

Στα *Ηθικά Νικομάχεια*, συγκεκριμένα στο 3<sup>ο</sup> βιβλίο, ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις αρετές εν γένει και τις διαχωρίζει σε διανοητικές αρετές και σε ηθικές αρετές. Οι πρώτες, σύμφωνα με τον Σταγειρίτη, προκύπτουν μέσω διδασκαλίας και πείρας, ενώ οι δεύτερες είναι αποτέλεσμα του ήθους, του εθισμού και της συνήθειας.<sup>16</sup> Προφανής δε καθίσταται και ο συσχετισμός των λέξεων *ηθική*, *έθος*, *ήθος* και *συνήθεια*.

Οι ηθικές αρετές δεν μπορεί να υπάρχουν εκ φύσεως, απ' ό,τι αναφέρει ο Αριστοτέλης, αλλά μόνο από την θέληση του ίδιου του

---

<sup>15</sup> Η δεύτερη παράγραφος της εισηγήσεως του κ. Σκούτα είχε ως εξής: «Το συγκεκριμένο αυτό αίτημα <δηλ. το αίτημα της φυσιοποίησης του ανθρώπου> δηλώνει την εναγώνια προσπάθεια του ανθρώπου του σήμερα να ξεφύγει από την τόσο βαθιά εμπλοκή του με την τεχνολογία: εμπλοκή, η οποία τον κάνει να νοιώθει ότι πλέον αποτελεί απλή μονάδα, απλό αριθμό ενός παγκόσμιου συνόλου, δίχως προσωπική υπόσταση και δίχως κανένα ηθικό ενδιασμό». Γύρω από αυτόν τον συλλογισμό έστρεψε το σύνολο της εισηγήσεώς του.

<sup>16</sup> *HN* 1103a 15-18: «ή μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.»



ανθρώπου να καταστεί ενάρετος. Πρέπει ο άνθρωπος να επικρατήσει στο ορεκτικό μέρος της ψυχής του, δια του Λόγου του και να διαμορφώσει ενάρετο χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να αποκτήσει ήθος και ηθικές αρετές με τη θέλησή του.<sup>17</sup> Η ηθική πράξη, συνεπώς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, προϋποθέτει εθισμό.

Για το λόγο αυτό πρέπει ο άνθρωπος να αποκτήσει την *έξη* να δρα ως έλλογον, να πρυτανεύει η λογική του και να μην κάνει έτσι, ώστε να υποδουλώνεται σε ό,τι έχει ο ίδιος εφεύρει και ανακαλύψει, με το να αποξενώνει τον εαυτό του από την φύση και υποκλινόμενος στα δημιουργήματα του νου του.

Ο Αριστοτέλης πρεσβεύει τη *μεσότητα*, το μέσον δηλαδή μεταξύ υπερβολής και ελλείψεως κατά το πράττειν, βάσει της οποίας ο πράττων αποκτά ενάρετο χαρακτήρα. Στην ενάρετη πράξη θεωρεί ότι πρέπει να αποφεύγεται η υπερβολή και η έλλειψη. Με την μεσότητα ο άνθρωπος εθίζεται να πράττει ενάρετα, και αυτό έχει ως συνέπεια τη σταδιακή απόκτηση και παγίωση της ορθής, όσον αφορά το πράττειν, *έξης*. Περαιτέρω, ο Αριστοτέλης διαπιστώνει ότι «εκείνος που πράγματι έχει αποκτήσει ήθος φαίνεται από το ότι ευχαριστείται πράττοντας ενάρετα, ενώ εκείνος που δεν έχει διαμορφώσει την ορθή *έξη*, δυσαρεστείται όταν πράττει την αρετή».<sup>18</sup> Κατ'αυτόν τον τρόπο η ηδονή καθίσταται κριτήριο και σημάδι ότι κάποιος έχει αποκτήσει ηθικό χαρακτήρα. Γι' αυτό, όπως σχολιάζει ο φιλόσοφος, είναι ανάγκη να λάβει κανείς από μικρός εκείνη την αγωγή που θα τον κάνει να χαίρεται και να λυπάται με αυτά που

<sup>17</sup> HN 1103a 23-26: «οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειομένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.»

<sup>18</sup> HN 1104b 4 κ.εξ.





πρέπει, και ότι αυτή είναι η ορθή παιδεία.<sup>19</sup> Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η παιδεία αποτελεί το Α και το Ω του ορθού πράττειν σε κάθε κοινωνία και σε κάθε εποχή.

Στους συλλογισμούς του αυτούς ο Αριστοτέλης εισάγει την εξίσου πολύ σημαντική έννοια της προαιρέσεως (της εκούσιας, δικής μας κατ'εκλογήν επιλογής και απόφασης). Η έννοια της προαίρεσης απεικονίζει στο έργο του τον ψυχολογικό μηχανισμό που σχηματίζει μια κρίση, η οποία οδηγεί στην ηθική πράξη, με άλλα λόγια, ως την βασική αρχή επιλογής και αποφάσεως της ηθικής πράξης. Ας εστιάσουμε όμως λίγο και επ' αυτής της έννοιας, προκειμένου να συνθέσουμε τις σκέψεις του Αριστοτέλη τις σχετικές με την αρετή.

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι οι αρετές είναι αποτέλεσμα ορισμένων προαιρέσεων (εκούσιων, δικών μας, κατ' εκλογήν επιλογών και αποφάσεων) ή όχι δίχως κάποια διαδικασία εκούσιας δικής μας προαίρεσης.<sup>20</sup> Η αρετή λοιπόν παρουσιάζεται να είναι αποτέλεσμα της προαιρέσεως. Στον ορισμό δε της αρετής που παραδίδει συμπερασματικά, περιέχεται και ο όρος *προαιρετική* ως εξής: «ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.»<sup>21</sup> Με άλλα λόγια, η αρετή ταυτίζεται με μία *ἕξη*, δηλαδή με μία κατάσταση του χαρακτήρα του ανθρώπου, η οποία αφορά στην προαίρεση, δηλαδή την ηθική απόφαση και επιλογή

<sup>19</sup> HN 1104b 3-13: «διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν, διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. διὸ δεῖ ἤχθαι πῶς εὐθὺς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησίν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ ἢ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν.»

<sup>20</sup> HN 1106 a 3.

<sup>21</sup> HN 1106b 36-1107a2: «ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.»



του, διέπεται από τον Λόγο, δηλαδή την λογική, και αποτελεί την έλλογη απόφαση και επιλογή της μεσότητας μεταξύ δύο κακιών, εκ των οποίων η μια ευρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής και η άλλη στην πλευρά της ελλείψεως.

Ο διαφωτισμός λοιπόν του ανθρώπου, ως μέλος μίας δεδομένης κοινωνίας, θα πρέπει να στοχεύει στην ενδυνάμωση της προσωπικότητάς του, στην οποία θα πρέπει να κυριαρχούν οι αρετές που θα επιφέρουν την αρμονία του με το φυσικό του περιβάλλον και τους συνανθρώπους του, και θα του ενδυναμώσουν την επίγνωση του ότι αυτός ο τρόπος βίου αποτελεί για αυτόν συνειδητή ηθική επιλογή (προαίρεση).

### *Ηθική*

Όσον αφορά την έννοια της ηθικής ο Ευστράτιος Νικαίας, στο υπόμνημά του στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη, αναφέρει ότι ο Αριστοτέλης επέγραψε το προαναφερθέν κείμενό του *Ηθικά (Νικομάχεια)*, επειδή (αυτά) συμβάλλουν στην βελτίωση των ηθών (δηλαδή των συνηθειών), είτε επειδή ακριβώς παρουσιάζουν το πως κανείς μπορεί να αποβεί αγαθός ως προς τα ήθη, εάν ασκεί καλώς τις πράξεις και τους λόγους.<sup>22</sup>

Οφείλουμε λοιπόν να μεριμνούμε για την ορθή φιλοσοφική παιδεία των ανθρώπων, για την ηθική τους διαπαιδαγώγηση, προκειμένου να τους βοηθήσουμε να επιτύχουν την μεσότητα - την αρμονία ως προς τη σχέση τους με το περιβάλλον, τον σεβασμό των συνανθρώπων τους και του ιδίου του εαυτού τους και την χρήση και όχι

---

<sup>22</sup> Ευστράτιος Νικαίας 4. 15-17: «καὶ Ἡθικὰ ἐπιέγραπται ὡς πρὸς βελτίωσιν τῶν ἠθῶν συμβαλλόμενα, ἢ ὡς αὐτὸ τοῦτο παραδιδόντα, πῶς ἂν τις ἀγαθὸς ἀποβαίῃ τοῖς ἡθεσιν ἀσκῶν δεόντως ἅμα πράξεις καὶ λόγους».



*Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»*  
*ISBN: 978-618-82935-0-2*



ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ  
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

κατάχρηση των ιδίων επιτευγμάτων τους, χαρακτηριστικότερο εκ των οποίων είναι πράγματι η τεχνολογία.